

Sühreverdî'nin İşrâk Düşüncesinde Mutluluk

Happiness in Suhreverdi's Thought of Ishraq

- Eyüp BEKİRYAZICI^a,
- Touran SHEIKHLOU^b

^aAtatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi ABD,
Erzurum, TÜRKİYE
^bAtatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri ABD,
İslam Felsefesi BD,
Erzurum, TÜRKİYE

Received: 08.03.2021

Received in revised form: 23.03.2021

Accepted: 29.03.2021

Available online: 26.04.2021

Correspondence:

Eyüp BEKİRYAZICI
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi ABD,
Erzurum, TÜRKİYE
ebekiryazici@hotmail.com

ÖZ Sühreverdî de evren ve insan tasarımı “mutluluk” merkezli bir düşünce geliştirmiştir. O, mutluluğun nasıl kazanılacağını, nasıl korunacağını ve sürekliliğinin nasıl sağlanacağını önemli bir problem olarak ele almıştır. Mutlulukla ilgili düşüncelerini izlediğimizde onun kendinden önceki İslam ahlak düşünürleri, Antik Yunan ve Eski Fars Bilgeleri ile İslam tasavvufundan esinlendiğini söyleyebiliriz. Sühreverdî, mutluluğa muhatap olması bakımından hem evreni hem de insanı ayrı ayrı incelemiştir. Bu anlamda o, evrendeki mutluluğu “metafizikî mutluluk” insan için mutluluğu ise “beşerî/duyusal mutluluk” şeklinde tanımlamıştır. Sühreverdî, nur metafiziği kavramlarıyla projelendirdiği melekût âlemindeki mutluluğu, soyut nurların üstteki nurları idrakinden kaynaklanan müşahedesine bağlamıştır. Bu anlamda varlık hiyerarşisinin en yetkini olan Tanrı’dan meydana gelen bütün nurların “hâkimiyet ve sevgi” ilkesi gereği elde ettikleri bir kemal söz konusudur. Bu melekût âlemindeki metafizikî mutluluğu meydana getirir. Düşünürün anlayışında beşerî mutluluk ise daha ziyade maddî âlemdeki varlıklar özellikle de insan için söz konusu olan mutluluktur. İnsanın mutluluğu ise kişinin bedenî meşguliyetlerinden mümkün olduğunca kurtulup, nefsinin artırarak ulaşılabileceği bir haldir. Bunun için insanın doğru bilgiye dayalı doğru eylemlerde bulunması gereklidir. Sühreverdî beşerî mutluluğu kazanma yolunda ortaya konulan gayretin neticesi erdemlerle donanan kişinin bu dünyada elde edilebilecek en yüksek hazlara ulaşabileceğini öngörmüştür. Erdemlerle donanan kimse bu dünyada saadete ulaşacağı gibi, eylemlerindeki süreklilikle dünya hayatını tamamladıktan sonra ruhani varlığıyla ebedî mutluluğu da elde edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: İşrâk; mutluluk; metafizik; beşerî; duyusal; arınma; idrak

ABSTRACT Sühreverdî also developed a "happiness" centered thought in the design of the universe and human. He considered how happiness can be gained, maintained and sustained as an important problem. When we watch his thoughts on happiness, we can say that he was inspired by the Islamic moral thinkers before him, Ancient Greek and Ancient Persian Sages, and Islamic mysticism. Sühreverdî studied both the universe and human beings separately in terms of being the subject of happiness. In this sense, he defined happiness in the universe as “metaphysical happiness” and happiness for human as “human / sensory happiness”. Sühreverdî attributed the happiness in the angelic (melekût) realm, which he projected with the concepts of light metaphysics, to the observation of the abstract lights arising from his perception of the lights above. In this sense, there is a perfection that all lights that are made of God, who is the most authoritative of the existence hierarchy, have achieved in accordance with the principle of "domination and love". This creates the metaphysical happiness in the angelic realm. In the understanding of the thinker, human happiness is rather the happiness that is in question for the beings in the material world, and especially for the human being. The happiness of a person is a state that can be achieved by getting rid of one's bodily occupations as much as possible and purifying one's soul. For this, people must take right actions based on correct information. Sühreverdî predicted that as a result of the effort put into achieving human happiness, one equipped with virtues can attain the highest pleasures that can be achieved in this world. A person who is equipped with virtues will attain happiness in this world, and after completing his worldly life with the continuity of his actions, he will also be able to attain eternal happiness with his spiritual existence.

Keywords: Ishraq; happiness; metaphysics; humane; sensory; purification; perception

EXTENDED ABSTRACT

Islamic thinkers regarded human beings as a social creature with intelligence and will. This approach regarding that human beings can only survive in society despite their physical and spiritual abilities has laid the groundwork for the acceptance of individual and social duties in order to protect and maintain the human race. It has been witnessed that these duties have been determined by religion, science, morality, law, custom, tradition and the like - throughout history. Authorities, institutions, believers and people of thought; who determine the value for this and want to comply with them, pointed out that protecting these principles, which are the guarantees of peace and order, will ensure the happiness of individuals and society. For this reason, happiness has always been an important issue on the agenda as to what happiness depends on, how to obtain it, its protection and its continuity. Sühreverdi, whom we will consider as a philosopher sufi, naturally handled the subject of happiness as a result of the cultural environment he lived in and the philosophical understanding he had and interpreted it in his own intellectual approach.

When we examine the place of human in Sühreverdi's thought, we naturally find ourselves confronted with the process of the human being to become competent, in other words, to "attain happiness". The investigation of the thinker's approach to happiness contains some difficulties due to its relation with Messhai thought, its relation with Ancient Iranian Wisdom, and its use of Sufism. For this reason, in order to make a correct determination of "happiness" in Sühreverdi's legacy, his works on the subject, from his early works to small philosophical treatises, from the main source of his system "Hikmetu'l-Ishraq" to his symbolic stories, should be examined in a sequence.

When the "light metaphysics" in which the thinker makes sense of human existence, is examined in the integrity of ceberut, angelic and the world of elements, it will be noticed that he deals with the human being in a process of perfection like the universe. In this sense, we can say that the ultimate goal of this process, together with the perfection of the universe, is based on the basis of human happiness in the world and the hereafter. He builds a two-way path of happiness from Nuru'l-Envâr, who is the absolute creator of everything, in accordance with the understanding of Ishraq, to human beings.

In the philosophical understanding of the thinker, happiness has been discussed in two dimensions, in the metaphysical and sensory world. According to this, just as there are principles and actions necessary for the eternal happiness of human beings, there are principles and actions that should work in terms of the perfection of the universe. Real happiness, on the other hand, can be attained by the correct communication that a person who continues to exist in this small and temporary realm will establish with the realm of the angelic world.

What the thinker characterizes as metaphysical happiness is the perfection that emerges as a result of the functioning of the universe as the principle of existence. This is expressed in light metaphysics as the principle of "pain and love". Here, instead of a situation like sensory pleasures in human, there is a competence in existence and functioning. This necessary being has created all the lights that it has created outside of itself, with its absolute sovereignty and their absolute understanding and love for itself. This dominance and love is one of the basic principles of Ishraqi's metaphysics. According to the thinker, this principle, which we encounter in the existence of the universe, is the principle of happiness as well as the competence of each light.

As for the happiness of human souls, according to Sühreverdi, this happiness is realized by minimizing material relations and embracing them with virtues. The emergence of virtues is possible with the perfection of the ego forces.

The thinker envisaged the education of body forces in moderation in order for the light reflecting the love to gain happiness in the human body, in contrast to the love-based natural functioning in the metaphysical world. Here, the task of providing happiness is in the human equivalent of the hierarchy of lights "Isfehbed light". This light is the ruler of the human being that consists of body and soul. This ruling light, which provides the connection of man with the realm of light, has a clear dominance over the body and soul.

According to the philosopher, the mental perception obtained by the spirit prepared in hypothetical methods by getting rid of the body occupations can lead the person to reach real happiness. The pleasure received from the Rabbani lights is the greatest treasure bestowed upon a person in this world. Happiness achieved is the greatest happiness aimed.

In Sühreverdi's thought, it is predicted that in reaching happiness, one can only experience true happiness when the curtains between Nuru'l-Envâr are removed, that is, when he is ready for Ishraq. This will enable the attainment of eternal happiness by ascending from the sensual pleasure to the rational and then to the spiritual at the human level. In fact, the ultimate goal of Sühreverdi's understanding of happiness is the continuous happiness that a person will achieve in the realm of angelic after leaving this world.

Islam düşünürleri genelde insanı akıl ve irade sahibi, sorumluluk üstlenen, sosyal bir varlık olarak tanımlayıp, değerlendirmişlerdir.¹ Fiziksel ve ruhanî yetkinliklerine rağmen insanın varlığını ancak hemcinsleriyle beraber sürdürebileceğine ilişkin bu yaklaşım, insan neslinin korunup, devamlılığını

¹ Bkz. Fârâbî, *el-Medinet'el-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydın, Litera Yay. İstanbul, 2018, s. 24, 184; İbn Bacce, *Tedbîru'l-Metevahhid*, çev. Mevlüt Uyanık Aygün Akyol, Elis Yay. Ankara 2017, s. 22vd; İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay. İstanbul 1989, s.100.

nın sağlanabilmesi için ferđî ve içtimaî bir takım ilke ve vazifelerin kabulüne de zemin hazırlamıştır. Tarihi süreçte bu ilke ve ödevler din, bilim, ahlâk, hukuk, töre, gelenek vb. kurumlar tarafından belirlenmiştir. İnsanlığın kendi içinde huzurlu, diğer mevcudatla ahenk içinde varlığını sürdürebilmesinde, böylesi toplumsal sözleşmelere uyum, önemli görülmüştür. Bunun için değer ölçütleri belirleyip, bunlara riayet edilmesini isteyen otoriteler, kurumlar, inanç ve düşünce sahipleri; huzur ve düzenin teminatı olan bu prensiplere sahip çıkmanın, fert ve toplum mutluluğunu sağlayacağına da işaret etmişlerdir. Bu sebeple mutluluk, mutluluğun neye bağlı olduğu, nasıl elde edileceği, korunması ve devamlılığının sağlanması önemli bir konu olarak daima gündemde olmuştur.

Arabistan yarımadasında doğmakla birlikte çeşitli kültür havzalarıyla iletişime girebilen bir dinin bağlıları olarak Müslüman düşünürler, Antik dönemlerin hikmetini dikkate alarak, İslam'ın temel kaynaklarının yol göstericiliği sayesinde, İslam kültürünü geliştirmede kısa zamanda büyük ilerleme sağlamışlardır. Doğu ile Batı'yı buluşturan bu yeni düşünce atmosferi değerler alanında insanlık için ufuk açıcı teoriler oluşturmuştur. İlkçağ düşünürlerinin erdem ahlakının hedefi olarak ortaya konulan mutluluk gayesi, İslam coğrafyasında emir ve nehiylere riayetle, "*saadet-i uzma*"ya dönüşerek iki cihanı da kapsar hale gelmiştir. Böylece "*doğru bilgi*" (*Hak*) ve "*doğru eylem*" (*Salih Amel*) e dayalı dengeli bir yaşamın dünyevi ve uhrevi mutluluğu sağlayacağı inancı etrafında bir yaşam tarzı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yüzden dini bilimler alanındaki incelemelerde de felsefi ve ahlaki alanlardaki araştırmalarda da mutluluk konusu merkezi öneme sahip olmuştur.² Diğer taraftan ruhsal ve bedensel istikamet ve itidalin insana nasıl bir mutluluk sağlayabileceği, Kindî, Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sina, İbn Miskeveyh, İbn Hazm, Gazali vb.³ İslam düşünürlerince etraflıca tartışılmıştır. Filozof bir sufi olarak ele alacağımız Sühreverdî de doğal olarak içinde yaşadığı kültürel ortam ve sahip olduğu felsefi anlayış gereği mutluluk konusuna ele alıp kendi yaklaşımınca yorumlamıştır. Bu çalışmada, onun işrâki yöneminde mutluluğun yeri ve önemi belirlenmeye çalışılarak bu konudaki değerlendirmelere küçük de olsa bir katkı sunmak istiyoruz.

■ SÜHREVERDÎ'NİN MUTLULUK ANLAYIŞI

Sühreverdî'nin işrâki anlayışını inceleyip, bu düşüncede insanın yerini -bedensel ve ruhanî boyutuyla irdelediğimizde doğal olarak kendimizi, insanın yetkinleşme, bir başka ifadeyle "mutluluğu elde etme süreciyle karşı karşıya buluruz. Düşünürün mutlulukla ilgili yaklaşımının araştırılması, hem Meşşâî düşünceye muhalefeti hem Eski İran Hikmetine fazlaca yer vermesi hem de tasavvufi remizleri kullanması sebebiyle kendi içinde bir takım güçlükleri barındırır. Bu sebeple Sühreverdî'nin mirasında "mutluluk" a ilişkin doğru bir tespit yapılabilmesi için onun ilk dönem eserlerinden, küçük felsefi risalelerine, İşrâki anlayışın temel kaynağı "Hikmetu'l-İşrak" dan sembolik hikâyelerine varıncaya değin konuya ilişkin telifâtının kronolojisi dikkate alınarak bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Sühreverdî'nin kemal ve mutluluğun nasıl elde edileceğine dair kullandığı kavramların (saâde, idrâk,

² Bkz. Müfit Selim, Saruhan, "İslam Düşüncesinde Ahlak ve Saadet", *Köprü*, Yaz 2001, 75. Sy; Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İstanbul 2001, İz yayınları.

³ Bkz. Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", *Felsefi Risâleler* (içinde), çev. Mahmut Kaya, TYEKB, İstanbul 2015, s. 478; Fârâbî, *el-Medinet'l-Fâzıla*, s. 164, 166; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, Ed. Abdullah Kahraman, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014, s. 57vd; İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Litera Yay, İstanbul 2005, s. 173 vd; İbn Hazm, *Ahlâk*, çev. Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan, Bilge Adamlar, Van 2009, s. 48 vd; Çağrıçı Mustafa, "Saadet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/saadet> (03.02.2021).

lezze, aşk, hâtır, umut, marifet, muhabbet, şevk, vecd, bast, levâih, sekinet, sekr, üns, ve ilahî hidayet)⁴ birbirleriyle münasebetinin irdelenmesi de önem taşımaktadır. Yine kendinden önceki felsefi birikimin düşüncelerindeki yansımaları da konunun incelenmesinde dikkate alınmalıdır.

Düşünürün, insanın varoluşunu anlamlandırdığı “nur metafiziği”, ceberut, melekût ve unsurlar âlemi bütünlüğünde incelendiğinde, onun evreni de insanı da bir yetkinleşme sürecinde ele aldığı fark edilecektir. Bu anlamda bu sürecin nihaî hedefinin, evrenin kemaliyle birlikte, insanın dünya ve ahiret saadetini temellendirme üzerine kurgulandığını söyleyebiliriz. O, İşrak anlayışına uygun olarak her şeyin mutlak var edicisi olan Nuru'l-Envâr'dan insana uzanan bir çift yönlü mutluluk yolu inşa eder. Dolayısıyla insanın bir takım ilkelere riayet ederek elde edebileceği mutluluğun kaynağı olarak belirlediği Tanrı'ya dikkatimizi çeker ve mutluluğun en saf ve en belirgin yetkinliği olarak O'nu takdim eder. Düşünüre göre arzuların münezzehe olan Tanrı, zatının ve başkasının maşuku olması hasebiyle mutlak aşktır ve mutluluğun da bizatihi kendisidir. Bunu şöyle vurgular: “*Bil ki yüce yaratıcı zatiyla en çok haz duyanıdır. Zira O en yetkin olan, tam bir idrakle en yüce idrak eden ve idrak edilendir. Yüce Allah zatına âşiktir, kendisinin ve başkalarının maşukudur.*”⁵Yine “*Zatiyla en çok sevinç duyan, Hakk-ı Evvel'dir. Zira o idrakin en güçlüsüne sahiptir ve en değerli idrak nesnesinin en büyük idrak edicisidir. En yüksek değer ve en büyük ululuk O'nundur. O, sırf hayır, nûr ve güzelliştir. Her şeyin güzelliği, kendisi için gerekli olan şeydir.*”⁶ Burada Nuru'l-Envâr'ın bütün yetkinliğin, iyiliğin ve mükemmelliğin bizatihi kendisi ve kaynağı olması yönündeki vurgu, düşünürün mutluluk anlayışının hareket noktasını oluşturur. Dolayısıyla insan, bir yandan doğrudan Tanrı'nın yetkinliği sebebiyle (belli hiyerarşi içerisinde O'nu idrakten kaynaklanan) bir mutluluğa muhatap iken öte yandan yöneleceği erdemli eylemlerle yine o mutluluğa ulaşabilme imkanına sahip olacaktır.

Sühreverdî, mutluluğu işrak düşüncesinin temel boyutlarından biri olarak ele almış ve ebedî saadetin gerçekleşmesini; sadece bu âlemlerle ve insanın yaşam serüveni ile sınırlandırmamıştır. Bundan dolayı düşünürün felsefi anlayışında mutluluk, metafizikî ve duyusal âlemde olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Buna göre nasıl ki insanın ebedî saadeti için gerekli ilke ve eylemler söz konusu ise evrenin kemali açısından da işlemesi gereken ilke ve eylemler bulunmaktadır. Gerçek mutluluksa bu küçük ve geçici âlemde varlığını sürdüren insanın, sürekli olan melekût âlemiyle kuracağı doğru iletişimle elde edilebilecektir. Muhtemelen Sühreverdî benzer bir yaklaşımın İslam Meşşailerinde de olduğunu farkındadır. Zira Muallim-i Sani'ye göre de mutluluk; “İnsan nefsinin varlığını sürdürmede herhangi bir maddeye ihtiyaç duymayacağı bir varlık yetkinliğine ulaşmasıdır. Bu ise onun (insan nefsi), cisimlerden uzak olan şeyler ve maddeden ayrıık cevherler arasına girmesi ve ebedi olarak her daim bu hal üzere kalmasıdır.”⁷ İfade etmeliyiz ki, Meşşai ve işrakî yaklaşımın kavramsal düzeydeki farklılıklarına rağmen konuyu

⁴ **Hâtır:** İster yukarı ister aşağı cihete ilişkin olsun, nefse varit olan ve onu herhangi bir şeye sevk eden pariltulardır. **Umut:** Gelecekte olabileceği aklı gelen ve kendine uygun düşen bir şeyle nefsin sevinmesidir. **Marifet:** Beşer gücünün erişebileceği ölçüde zorunlu varlığın zati, sıfatları, filleri ve sanatının nizamına uygun olan şeyler, aklı âlem olan ceberût âlemi, nefis âlemi olan melekût âlemi, cisimler âlemi olan mülk âlemi, meadın keyfiyeti vb. hakikatlerin nefiste belirmesidir. **Muhabbet:** herhangi bir şeyin zatının hazır oluşunu tasavvur etmekten duyulan sevinçtir. **Şevk:** Bu sevinci tamamlamaya dönük olan hareketlerdir. Her şevk sahibi bir şeyi elde eder ve bir şeyi kaybeder. Yani bütünüyle sevk duyduğu şeye ulaşınca şevk ve talep ortadan kalkar. **Vecd:** Nefse varit olan şeylerin tümü olup, nefis onu zatında erdemlerle ilgili şeyler olarak bulur. **Bast:** Nefsin bir şeyden dolayı etkinlik ve bir çeşit sevinç üzere olmasıdır. **Levâih:** Çakan şimşekler gibi aniden açığa çıkıp hızlıca kaybolan nurlu ve lezzetli hallerdir. **Sekinet:** Bir müddet kalıcı olan lezzetli haller veya herhangi bir vakitte kesilmeyen ve peş peşe gelen hallerdir. Sekinet şerefli bir hal olup bütün değerli haller sekinetten ve levâihten türer. **Sekr:** Hareketlerdeki düzeni iptale götüren nefse ait kutsi bir haldir. **Üns:** Nefsin kendine ait sevincini içeren bir haldir. Bu nefis, ilkelere ve lezzet veren nurdan kendisine gelen şeye nispetle mutmain olur. Bkz. Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi*, s. 105-108

⁵ Şihabuddîn es-Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi*, , Çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, Hatice Göktaş, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 91.

⁶ Şihabuddîn es-Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât Hikmet Pariltuları*, çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, TYEKB, İstanbul 2019, s.498; Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrak*, çev. Eyüp Bekiryazıcı, Üsmettullah Sami, TYEKBY., İstanbul 2015,s. 566.

⁷ Fârâbî, *el-Medinet'l-Fâzıla*, s. 164.

detaylandırmadaki benzerlikleri dikkat çekicidir. Zira Sühreverdî birçok konuda Meşşaileri eleştirmiş, nur metafiziğinin temel terimlerini kullanırken onlardan ayrılmış olsa da, problemleri tartışmada onlarla (özellikle İbn Sina'ya⁸) benzer yaklaşımlar sergilemiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, Sühreverdî mutluluğu iki farklı boyutta ele alır ki, biz bunları aşağıda metafiziki mutluluk ve beşerî mutluluk başlıkları altında inceleyeceğiz. Ayrıca düşünürün insan için nihai bir hedef olarak gördüğü ebedi saadetin elde edilmesinde bu iki mutluluk alanının birbiriyle münasebetini belirlemeye çalışacağız.

METAFİZİKİ MUTLULUK

Sühreverdî mutluluğu, lezze/haz kavramıyla ele alır ve hazzı, “*idrak edenin kemali ve kendisine dönük iyiliği olarak gelen şeyi, bir kemâl ve iyilik olarak idrak etme.*”⁹ Şeklinde tanımlayarak bu eylemi, “*bil ki lezzet, bir engel ve zıt bir durum olmadığı takdirde, idrak edilenin kemalinden gelen şeyi ve verdiği hayrı idrak etmektir*”¹⁰ ifadeleriyle mutlulukla ilişkilendirir. Böylece düşünür, soyut nurlarla gerçekleşen idrak ile bir taraftan yetkinliğin öte yandan en yüksek hazzın oluşacağını vurgular. Bu durumda soyut nurların idrakini, gerçek mutluluğun ortaya çıkmasının sebebi görür.¹¹ Bir anlamda aşağıda vurgulayacağımız duyuların elde ettiği zevkle aklî idrak neticesi ulaşılan zevk arasındaki farkı da ortaya koyar. Buna göre idrak objesine göre oluşacak bir mutluluk ya da elem söz konusu olur. Bu durumda o, idrak eyleminin yöneldiği şeye göre hazzın artacağını belirtir. Zira duyuların muhatabı olan ve zevk oluşturan maddî varlıklar ne kadar gelip geçici ve eleme açıksa, akli idrakin muhatabı olan melekût da o kadar yüce ve cisimsel karanlıklardan dolayısıyla eleme sebebiyetten uzaktır. Ona göre, yeme içme gibi duysal lezzetlerle elde edilen mutluluk, melekût âleminin varlıklarının müşahedeye dayalı idrakte elde ettikleri hazzın yanında bir değere sahip değildir. Oysa ki Allah'ın celaline muhatap olmak lezzetlerin en yücesi ve yetkinidir.¹² O halde mutluluk için gerekli olan eylem, yüce varlıkları idrake yönelme, beşerî ve fiziksel olanla münasebeti azaltmaya dönük olmalıdır. Gerçek mutluluk duysal ve bedenî olan değil aklî ve nuranî olandır. Bu hazzın/mutluluğun nasıl elde edilebileceği ve kendi içinde nasıl taksim edileceği ise düşünürün dikkatimize sunduğu önemli hususlardır.¹³ Dolayısıyla metafiziki mutluluğun geçerli olduğu melekût âleminde temel prensip nurani varlıkların idrakidir. Bu idrak, hem kemali hem mutluluğu oluşturur. Burada cisimsel bir yön bulunmadığından bir elem söz konusu olmaz sadece mutluluktan yana bir eksiklikten bahsedilebilir.

Sühreverdî hazzın tam anlamıyla ortaya çıkmasında gerekli bir aşama olarak belirlediği şevk için de benzer bir yaklaşım sergiler. Zira ona göre “*Şevk/arzu, idrak sahiplerini Nurların Nuru'na yönelten şeydir. O halde şevki en mükemmel olan, en üstün nura yükselişi ve çekilişi en yetkin olandır.*”¹⁴ Bu yönelimin evren ve insanda oluşturacağı itidalin sağlayacağı mutluluğun, düşünürün hedeflediği yetkinlik ve gerçek saadet olduğunu ifade edilebilir.

Sühreverdî'nin evren tasarımının ay üstü boyutu, canlı ve faal kabul ettiği soyut nurlar hiyerarşisine dayanmaktadır. Bu nurların zirvesinde her şeyin var edicisi olan ve bütün oluşun kendisine bağlı olduğu

⁸ Bkz. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, s. 186vd.

⁹ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.490.

¹⁰ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.490; Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi*, s. 90; Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, TYEKB, İstanbul 2017, s. 132.

¹¹ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 558.

¹² Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s.132.

¹³ Mutluluk, genel anlamda İslam ahlakçıların ahlakın gayesi olarak belirledikleri bir hedeftir. Bkz. Erdem Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hüner Yay. Konya 2018, s. 30-31.

¹⁴ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 558.

Nuru'l-Envâr bulunmaktadır. Bu Zorunlu varlık, kendisinin dışında var ettiği bütün nurları, mutlak hâkimiyeti ve onların da kendisine mutlak itaati ve sevgisiyle var etmiştir. Bu “*kahr ve muhabbet*” (hâkimiyet ve sevgi) işrâki metafiziğin temel prensiplerinden biridir.¹⁵ “*Her sonra gelen nur, kendinden öncekilerden haz aldığı gibi, öncekiler de ondan haz duyar. Bu durumda kendisinden başkasına ve başkasından kendisine yönelik sınırsız sayıda nurlar ulaşır. Bunlar, parlaklıklarını, Nurların Nuru'nun yüceliği ve müşahedesinin arttırdığı, aklî ve dairesel işrakî nurlardır.*”¹⁶ Düşünüre göre evrenin varoluş sürecinde karşımıza çıkan bu prensip, her bir nurun sahip olduğu yetkinlikle beraber mutluluğunun da ilkesidir. Tanrı'yı idrakle başlayan süreç, O'na olan sevginin ve bu sevgiye bağlı olarak oluşan mutluluğun da teminatıdır.

Sühreverdî Nuru'l-Envâr'ı bizzat mutluluğun kendisi ve kaynağı olarak da takdim ettiği için evrendeki mevcudatın varoluşu, yetkinliği ve mutluluğu Nuru'l-Envâr ile münasebetine bağlıdır. Bütün varlıkların eylemleri, bu mutluluktan bir pay almak üzere oluşmaktadır. Ona göre, “*Hakk-ı Evvel, zatı itibariyle en çok sevinç duyardır. Zira o kemal ve kemalini idrak bakımından varlıkların en üstünüdür. O ancak kendi zatına âşıktır; kendisinin ve başkalarının da mâşukudur. Onun aşkıdan ve bizatihi lezzetinden sonra mukarrep varlıkların aşkı ve ondan aldıkları lezzet gelir.*”¹⁷ Burada önemli olan her bir varlığın Nuru'l-Envâr'a yönelik ilgisidir. Saadeti, idrak etmeyle tanımlayan düşünüre göre, Tanrı'nın kendini idraki en yüce idrak olduğundan O'nun kendini idrak ile içinde bulunduğu mutluluk da en yetkin mutluluktur. Mukarrep varlıklardan sonra duyusal lezzetin ötesine geçebilen ve aklî idrak ile ruhanî müşahedeye erişenler bu mutluluktan payını alacaklardır. Bu bakımdan bütün nuranî varlıkların en yüce gayesi Nuru'l-Envâr'ı idrake yönelip en yüce mutluluktan bir nasip elde edebilme mücahadesinden ibarettir. Bu anlamda Fârâbî de insan için mutluluğu, “*düşünme ve bedene bağlı iradî fiiller*”le¹⁸ irtibatlandırarak benzer bir taksime gittiğini dikkatlere sunmak isteriz. Bu tam olarak düşünürün metafiziki-beşeri ayırımına denk düşmese de aklî ve eylemsel taksimiyle yaklaşık bir görünüm arz eder.

Düşünürün, metafiziki mutluluk alanında önemseydiği hususlardan biri de evrenin varoluş ilkesi olarak benimsediği işleyişin sonucu ortaya çıkan kemaldır. Buna yukarıda kahr ve muhabbet prensibi olarak dikkat çekmiştik. Bu tasavvurda insandaki duyusal hazlar gibi bir durum yerine varoluş ve işleyişte bir yetkinlik söz konusudur. Sühreverdî durumu şöyle izah eder. “*Nurlar çoğaldığında üstün nur alttakine hâkim olur, alttaki nur ise üstün nura karşı aşk ve şevk ile bağlıdır. Nurların Nuru kendisi dışındaki lere hâkim olup, kendi zatına âşık iken başkasına âşık olmaz. Çünkü O'nun mükemmelliği, zatına, apaçık görünmek olup O şeylerin en güzeli ve en yetkinidir.*”¹⁹ Düşünür metafiziki düzeyde, mutlak idrak, mutlak aşk ve mutlak hazzı Tanrı'ya özge kılar. Ona göre varoluşun temel prensibi, Tanrı'yı idrak ve bu idrakten doğan mutluluk ile buna bağlı oluşan kemaldır. Bu işleyişte hazdan en çok pay alan, Tanrı'dan ilk var olan “en yakın nur”dur, bu süreç ondan bir alttakine ve diğerlerine hiyerarşik olarak devam eder.²⁰ Yani her soyut nur, Tanrı'ya yakınlığına, sahip olduğu nurun yoğunluğuna dolayısıyla da idrak derecesine göre mutluluğa sahip olur. Bu soyut nurlar âleminde elde edilen mutluluk, hissi âlemdeki mutlulukla kıyaslanamayacak ölçüde değerlidir. Bu durum metafiziki âlemin mükemmelliğini sağlar.

¹⁵ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 496.

¹⁶ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 564.

¹⁷ Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s.136.

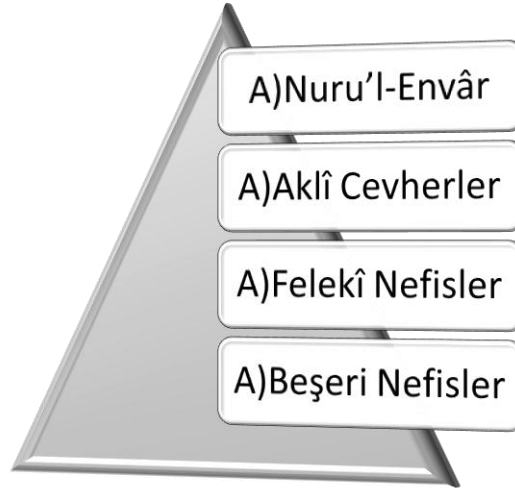
¹⁸ Fârâbî, *el-Medinet'l-Fâzıla*, s. 164.

¹⁹ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 374-6.

²⁰ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 374-6.

Düşünürün sudur anlayışında karşımıza çıkan hâkimiyet ve sevgi temelli işleyiş evrenin yaratılış prensibi olarak sürekliliğini korur. Eğer yetkinliğe dayalı bir düzen, mutluluktan nasibini almayan bir süreç söz konusu olsaydı, bu durumda evren karanlığa ve yokluğa mahkûm olabilirdi.

Düşünürün varoluşu anlamlandırdığı metafizikî mutluluk, unsurlar âlemine uzanan bir seyir izler. Bu aynı zamanda en yüce saadetten derece derece nasip almış varlıkları da ifade eder. Bu sıralamayı şöyle belirleyebiliriz:

Görüldüğü gibi düşünürün mutluluk piramidinin en üst, en yetkin ve mutlak varlığı Nuru'l-Envâr'dır. O'ndan sonra melekut âleminin varlıkları olan aklî cevherler gelir. “*Evvel'in hazzından ve idrâkenden sonra hem Evvel'in hem de onunla sevinç duymalarıyla kendi zatlarında sevinç duyan aklî cevherlerin idraki gelir. Bilfiil olduklarından dolayı, arzu onlara nispet edilmez. Aklî cevherlerden sonra şevk ve aşk bakımından hareketlendirici olan felek nefisleri gelir.*”²¹ Bu taksimin özellikle feleklere ait nitelemesinin Sühreverdî'nin de benimsediği zamanın kozmolojik anlayışına uygun oluşturulduğu göz ardı edilmelidir. Zira bugün için feleklerin canlı varlıklar olduğu düşüncesi geçerliliğini yitirmiştir.

Sühreverdî'nin düşüncesinde soyut evrenden unsurlar âlemindeki insana, bu yetkinlik hedefine ulaşmanın ilkelerinden en mühimi “aşk”tır. Aşk, evrenin varoluş prensiplerinden biri olduğu gibi aşağıda anlatacağımız üzere, beşeri nefislerin mutluluğunun oluşmasının da anahtar terimdir. Zira düşünüre göre “*her şey için bir kemal ve ona duyulan bir aşk vardır. Kaybolması tasavvur edilen bir şey için de duruma göre, iradî, duruma göre tabii olan aşk ve şevk vardır*”²² İşte bu aşk, tabii ve zorunlu bir ilke olarak metafiziki mutluluğun, iradi ve tercihe bağlı olarak da duyusal mutluluğun hazırlayıcısıdır. Bir anlamda düşünürün nazarında evrendeki varoluş ve döngü işrakâtla gerçekleşirken bu aynı zamanda bir sevgi eylemini de sürekli kılar ve buna muhatap olanların da nurlardan istifadeleri nispetince hem kemalleri hem de mutlulukları söz konusu olur. “*Bütün hareketler ve işrâklar sürekli bir aşk ve şevke bağlıdır. Feleklerin hareketlerinin ardışık ve uyumlu olarak devam etmesi ışyan nurların yönetici nurlarda ardışık ve uyumlu olarak bulunması sebebiyledir.*”²³ Be sebeple ona göre felekler kutsi hazza yönelik hareketlerini devam ettirirler.²⁴ Çünkü metafiziki varlıklarda (felekler/berzahlar) şehvet ve öfke gibi ka-

²¹ -Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.500.

²² Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.504.

²³ Sühreverdî, *Hikmetu'l-İşrâk*, s. 474.

²⁴ Sühreverdî, *Hikmetu'l-İşrâk*, s. 470.

ranlığın ilgileri bulunmadığında onların nurlar âlemi ile bağlantıları kesintisiz, sevgileri ve mutlulukları sürekli'dir.²⁵ Bu tabii bir işleyiştir. Ancak unsurlar âleminde durum bundan farklı bir işleyişe sahiptir. Şimdi bu konuyu irdelemeye çalışacağız.

BEŞERÎ (DUYUSAL) MUTLULUK

Düşünüre göre insanın bu dünyada elde edeceği mutluluğun ilk aşaması duyusal ya da beşerî hazdır. Onun fiziksel ve ruhsal kuvvelerine bağlı olarak oluşan beşerî mutluluğun yetkinleşme süreciyle doğrudan bir münasebeti bulunmaktadır. Eylemlerde itidal sağladığında bu mutluluk ortaya çıkacaktır. Duyusal düzeyde oluşan bu hazzın, doğru bilgi ve doğru eylemin sürekliliği ile akli hazza yükselmesi öngörülmüştür. Çünkü insan için duyusal haz yeterli değildir. O yetkinleşmeye dönük bir varlık olduğundan beşerî düzeyde elde ettiği bu hazları akli ve ruhanî seviyeye yükseltmek için bir gayret içerisinde olmalıdır. Çünkü düşünüre göre insan varoluş sürecini, ancak melekut âlemiyle akli düzeyde irtibatı sağlayarak tamamlayabilecektir. Bu esnada insanın beşer kalıbında yöneleceği sahih bilgi ve salih eylemler ona ebedî mutluluğu sağlayacak vasıtalar olacaktır. Bu yüzden onun düşüncesinde insan; mutluluğun sınırlı, duyusal formundan, sürekli, metafiziki boyutuna erişebilme çabası içinde tasvir edilir.²⁶

Sühreverdî'nin işrâk yaklaşımında beşerî mutluluğun temel ilkesi, kişinin topraktan olan bedenî varlığından, ruhanî varlığıyla nuranî olana yönelmesi ve Nurların Nuru'nun aydınlığından (işrâk) pay alabilmesine (idrake) dayanır. Çünkü bu eylemden esinlenmeyen mutluluklar arızî, gelip geçicidirler. *“Nefsin bedenle ilişkisi, ruhtan ibaret olan cisim itibariyledir. Beyinde bulunan bu ruh nuranıdır. Onun nûraniyeti azalırsa hayat zorlaşır ve melankoli vb. hâsıl olur. Nefsin ilk ilişkisi nurla olmuştur. Hayatın ilk yoldaşı da nurdur... Dolayısıyla nefislerin nurla ferahlaması başka şeylerle ferahlamasından daha güçlüdür.”*²⁷ Dolayısıyla unsurlar âlemindeki insanın bedensel varlığındaki nurani boyutu keşfedip onun denetiminde bir hayat sürmesi ebedî mutluluğu elde edebilmesinin temel şartıdır. Filozofa göre insan bunu gerçekleştirebilecek donanıma sahiptir. Düşünüre göre gerçek mutluluk, insanın ruhani yönüyle soyut nurlarla kurduğu bağlar neticesi erişilebilen bir hedeftir. Oysaki insanın bu dünyada elde ettiği bazı bedensel hazlar ve bunlara bağlı oluşan mutlulukları da söz konusudur. Filozofa göre, bu âlemde edindiğimiz bedensel/berzahsal hazlar sadece nurlardan sızan bir yansımadan ibarettir ve gerçek hazlardan oldukça uzaktır. Bu hazların bile insana bir mutluluk sağladığı düşünülduğünde, insanın soyut nurlardan doğrudan elde edeceği hazzın ona vereceği mutluluğun, ne ölçüde yetkinlikte olacağı düşünülmelidir. İşte bu gerçek haz ve onun sağladığı mutluluk gerçek mutluluktur.²⁸ *“Yönetici nurlar bedenden ayrıldıklarında, üstün hâkim nurlara ve Nurların Nuru'na şiddetli yakınlıkları ve onlara aşkla bağlı olmalarından, kendilerini onlardan zannederler. Böylece hâkim nurlar da bedenler gibi yönetici nurların sahneleri haline gelirler. Hâkimiyetle karışık olan sevginin artışı ile insanlık âleminde ünsiyet ve haz da artar.”*²⁹ Dolayısıyla insanın kendini bilmesi ve ruhanî yönüyle nuranîliği öncelemesi mutluluğun elde edilmesinde elzemdir.

Düşünür bedenî mutluluğunun onun kuvvelerinin yetkinliğinde olduğunu belirleyip, bedenî hazların tam olarak gerçekleşebilmesi için idrak ve kemalde itidale dikkatimizi çekerken bunun gerçekleş-

²⁵ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 476.

²⁶ Bu konu İslam ahlak filozoflarıncı da ele alınmış insanın “devam ve bekası sanat ve tedbirlerine” bağlı görülerek gerçek saadeti elde edebilmesinde ona fazileti kazandıracak eylem ve ilkelere dikkat çekilmiştir. Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 208.

²⁷ Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s. 148.

²⁸ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 562.

²⁹ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 566.

mesindeki hiyerarşiyi de belirler. “İdrak edici cevherin kemâli, hakiki bir melekeyle birlikte idrak edecek şekilde Hakk-ı Evvel olan sebeplerin sebebinden itibaren akıllara, nefislere, feleklere ve onların altında bulunanlara varıncaya kadar, onların bağlı oldukları nizam ve mead üzere tüm varlıkla nakışlanmış bir halde aklî bir âlem olmasıdır.” Böylece dünyevî hazdan metafiziki hazzı kapı aralayan düşünür akli hazları ise şöyle betimler: “Aklî haz, daha önce işaret edilen hayvanî hazlarla kıyas edilemez. Çünkü aklî haz, idrak edilenlerin en üstünüdür; onların idrak edilmeleri daha kuvvetlidir. Zira o, duyular gibi yüzeylere ve zahiri şeylere münhasır olmayıp, bâtunları açığa çıkarır. Aklî haz daha elzemdir. Zira o, duyuların aksine bozulmaz. O daha çoktur; zira aklın idrak ettiği şeyler, duyuların idrak ettiklerinden farklı olup, sonsuzdur. O daha şerefli; zira aklın idrak ettiği şeyler Hakk-ı Evvel ve ona bağlı kutsî zatlardır. Dolayısıyla aklî hazzın diğer kuvvelerin hazzına olan nispeti idrak eden, idrak edilen ve idrak açısından yapılan nispetle olur. Duyusal idrak şaibeli iken akıl, arı ve saf idrak edicidir, asla yanlış yapmaz.”³⁰

Mutluluğun karşıtı olan “elem”i ise “idrak edilenin afetinden onun kötülüğünden gelen şeyi, bir afet ve kötülük olarak idrak etmektir... İdrak edici her bir kuvve için bir kemal ve kötülük vardır. Yine, kemâl ve kötülük itibarıyla onlar için haz ve elem söz konusudur. Haz, hayrın kemaline ulaşmak ve onu öylece idrak etmekle ilgilidir ...”³¹ diye tanımlayarak beşeri kemale dolayısıyla da mutluluğa mani halleri işaret eder.

Düşünür duyuların insana sağladığı lezzeti yönedikleri amaçlar bağlamında değerlendirip eleme de açık yönlerine atıfta bulunduktan sonra akli ve nurani idrakin önemine dikkatimizi çeker. “Akıllı cevherimizin kemali hakikatlerle nakşolmak ve hakkı, mülkünün ve melekûtunun eşsiz hallerini bilmektir; bedenle ilişkisi bakımından da (kemâli) bedeni kuvvelerin ona değil, onun bedeni kuvvelere hakim olması; şehvetinin, gazabının ve hayatını idame etmedeki fikrinin doğru olan görüşün gerektirdiği şekilde ve itidal üzere olmasıdır.”³² Sühreverdî için duyusal hazlar, duyuların nefsin elde edebileceği kemalden uzak olmaları hasebiyle ruhani hazlarla mukayese edilemeyecek derecede eksiktir. Çünkü nefsin “idraki ve idrak ettiği şeyler, duyulardan ve duyuların kemalinden daha üstün, daha devamlı, daha kuvvetli ve daha fazladır. Buna göre kelimenin hazları, duyuların hazlarından daha çok olur.”³³ Böylece ruhani hazlara ulaşan kimsenin elde edebileceği mutluluğa dikkatimizi çeken düşünür bundan mahrum olan beden hapishanesinin mahkûmlarının kendi duyusal hazlarını önemseyip ruhani hazları inkar etmelerini de tatmadıkları bir lezzeti bilmeyenlerin bilmedikleri için inkar edenlerin durumuyla kıyas eder. Pek çok Kur’an ayetinin bu tür bir ruhani hazzı tasvir ve bu hali teşvik ettiğini ifade eden düşünürü göre, kişi bu mutluluğa ancak üzerlerine doğan hakkın nuruyla erişebilir.³⁴

Sühreverdî duyusal hazların geçici ve anlık, aklî, nuranî hazzın ise devamlı ve yetkinleştirici oluşunu dikkatimizi çeker. Ona göre, her duyu, kapasitesi ve yetkinliği oranında diğer duyulardan farklı olarak haz ve acıyı duyumsar. Ancak bu bedeni duyumlamalar değişken ve anlıktır. Bunu öfke ve şehvet kuvvelerinin duyumlamalarıyla örneklendirir. Düşünürü göre önemli olan insanı yöneten nurun sahip olduğu etkinliktir. O, bedeni, hâkimiyet prensibine göre idare ederken, aynı zamanda nurlar âlemine olan sevgisiyle de melekuta yönelir. “Onun sevgisi nurlar âleminde gerektiği şekilde, ancak insanlığın kapasitesi ölçüğünde kendini, nurlar âlemini, varlığın düzenini, yeniden dirilişi ve benzeri şeyleri bildi-

³⁰ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.492.

³¹ -Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.490

³² Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s.134.

³³ Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi* s. 90.

³⁴ Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s.134; Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi* s. 90

ğinde gerçekleşir. Bedeni yönetmek ve ona özen göstermek zorunlu olduğundan, en güzel ahlak; şehvet, öfke ve bedenî işlerde düşünmek konusunda dengeli olmaktır.³⁵ Böylece düşünür duyularda ortaya çıkan anlık zevk ile nurlar âlemine yönelişle elde edilecek olan devamlı lezzetin farkına işaret eder. İslam ahlakçılarınca da erdemlerin tam olarak gerçekleşmesinde öngörülen itidali üstteki nura duyulan sevgi ve üstteki nurun alttakine hakimiyetine bağlayarak yansıtan düşünür böylece saadet-i uzmanın nasıl elde edileceğini ve asıl mutluluğun duyusal değil nurani ilkelere bağlı oluşan mutluluk olduğunu da ortaya koymuş olur.

EBEDİ MUTLULUĞU ELDE ETMEDE METAFİZİKİ VE BEŞERİ MUTLULUĞUN ROLÜ

Sühreverdî'nin anlayışında bütün mevcudat nuranî bir hiyerarşiden ibarettir. Dolayısıyla insanın bu dünyadaki bedensel varlığı da ona bahşedilen ruhanî/nurani varlığına boyun eğerek gerçek mutluluğa yönelmesini gerektirmektedir. Düşünür, metafiziki âlemde sevgi temelli, tabii işleyişin aksine, nurun sevgiyi yansıtan özelliğinin insan bedeninde mutluluğu kazanması için, bedeni kuvvelerin itidal üzere eğitimini öngörmüştür. Burada mutluluğu sağlama görevi nurlar hiyerarşisinin insandaki karşılığı İsfahbed nur" (Komutan Nur)dur. Beden ve ruhtan meydana gelen insanda yönetici olan bu nurdur. Beden bu nurun evidir. Nurlar âlemiyle insanın irtibatını sağlayan bu nurun beden ve ruh üzerinde açık bir hâkimiyeti bulunmaktadır.³⁶ İnsan bu nur ile maddi âlemin alakalarından ve kendisini mutsuz edebilecek eylemlerden kaçınabilir dahası metafiziki varlıklarla iletişime geçebilir, oluşan idrak ile mutluluğa erişebilir.

Beşeri mutluluğun metafiziki mutluluğa dönüşmesinde, insanın hikmete erişiminin dolayısıyla hakikate ulaşma gayretinin etkisi açık bir şekilde görülür. Nasıl ki bilgi elde etmede aklî ve tecrübî yöntem keşfi yöntemle apaçık bilinene denk olamazsa, bu yetkin kimselerin mutluluğu elde etme ve dereceleri de farklı olacaktır. Bu sebeple " *Saf, salih ve zahid kimselerin her birinin, kendi durumuna göre bir saadet/mutluluk vardır....Mutlu kimseler eşsiz ve benzersiz suret ve misalleri tahayyül edip, bunlardan haz duyarlar. Bizdeki haz veren şeylerin tamamı da böyledir. O suretler bu dünyada idrak edilen cisimlerin suretlerinden daha üstündür. Çünkü onlara buradaki kirliler bulaşmamıştır.*"³⁷ Dolayısıyla o, işraki yorumuna uygun olarak hakikatin bilgisini elde etmeye layık olan " *ilahi bilge*"nin en üst düzeyde mutluluktan nasibini alacak kişi olduğunu belirtmiştir. Zaten düşünüre göre mutsuzluk da kişinin maddi engelleri aşacak çabayı gerçekleştirmemesinin bir sonucudur. Bu kimseler bu âlemdeki gelip geçici olanları mutluluk vesilesi görürler ki bu gerçek mutluluktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla onların mutsuzluğunun kaynağı aradaki perdeleri fark edip kaldıramamış olmalarıdır. Düşünüre göre insan, bu âlemde riyazetten ve gerçek bilgelikten uzak kaldığında ruhsal bir tecerrüt yaşayamayacak ve gerçek bir mutluluğa da ulaşamayacaktır. Bunun için riyazi usullerle kendini arıtan ve yüce âlemlerle irtibat kuranlar ebedi saadeti elde edebileceklerdir. Çünkü duyusal ve maddi hazzı aşabilen metafiziki yüceliklere yönelen kimseler gerçek mutluluğa muhatap olabilirler.

Sühreverdî'ye göre insanda mutluluğun hazırlayıcısı olan beş dış duyu ile beşle sınırlandırılmayacak olan iç duyuları yöneten/yönetmesi gereken isfehbed nurdur. Bütün bu güçler/kuvvetler İsfahbed nurun bedendeki uzantılarıdır. Beden ise isfehbed nurun heykelidir. Bu güçler, İsfahbed nurda bulunduğu kabul edilen yönlerin ve berzahların özelliklerinin ortaklığından oluşur. Birinin diğerinden önce

³⁵ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 558.

³⁶ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 520-524.

³⁷ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.496.

ya da sonra var olması, onların etkilerinin farklılığını ve birinin yetkinliği yanında diğersinin eksik olu-şunu ifade eder. İnsan, hayvanlarda ve bitkilerde bulunan güçlerin/kuvvetlerin tamamına sahiptir.³⁸ “*Bil ki batınî hayvani hazlar, zahirî hissi hazlardan daha baskındır. Satranç ve diğer oyunları seven kimse ba-zen bunları haz veren yiyeceklere tercih eder. İnsan birçok hazdan uzak durmayı tercih ederek haşme-tini korumaktan haz duyar. Bu gibi şeyler sadece insana özgü olmayıp, bilakis hayvanlarda da böyle-dir...Avam, Allah’ı müşahade etmeleri sebebiyle meleklerin aldıkları hazların ve nimetlenmelerin, cin-sellikte ve yemede bizle ortak olan hayvanların aldıkları hazlardan daha büyük olduğunu ler.*”³⁹İnsanın bu âlemdeki mutluluğu bu güçlerin İsfahbed nurun yönetiminde itidalinin sağlanmasına bağlıdır. Aynı şekilde bedenden ayrıldıktan sonraki huzuru da bu âlemdeki eylemlerinin bir sonucudur. Cihan’ın konuya ilişkin değerlendirmesinde de bu durum öne çıkarılmıştır. “*Sühreverdî’ye göre Komu-tan nur, beden kalesindeyken bedenin meşgaleleri karşısında zafer kazanırsa nur âlemine olan sevgisi cisimlere olandan daha fazla olur; kendi nuru ve kahir nurlara olan muhabbeti artar ve Nurlar Nuru’na yaklaşır. Dolayısıyla bu nurun, nur âlemine ittisal melekesi kazanacağı ve bedenini terk ettikten sonra da alıştığı nur âlemine çekileceği bellidir. Kalesinden ayrıldıktan sonra o, nur âleminde kurtuluşa erer. Şu halde tam kurtuluş, gayretiyle hakikatlere muttali olan, nur âlemine aşık ve karanlıklardan kendini temizleyen kişiler içindir. Bedeni terk ettikten sonra Nurlar Nuru’nun, kahir nurların ve diğer komutan nurların ışıkları bu nura yansır, o da bundan son derece haz duyar.*”⁴⁰Böylece düşünürün nur metafiziği-nin iki farklı boyutu insan varlığında bir araya gelmiş metafiziki mutluluktan esinlenen yetkin ruhlar ay altı âlemde elde edilebilecek hazza ulaşmış olurlar.

Yukarıda da işaret edilen insanın melekut âlemi ile irtibatını kuran İsfahbed nur aynı zamanda onun yetkinleşmesinin de aracıdır. Onun sayesinde insan üstün hazlara ulaşabilir, ebedi saadet için imkan bulabilir. Unsurlar âleminde bu işleyiş onunla sağlanabilir. “*Bedeni yönetmek ve ona özen gös-termek zorunlu olduğundan, en güzel ahlak; şehvet, öfke ve bedenî işlerde düşünmek konusunda denge-li olmaktır.*”⁴¹ Böylece metafiziki âlemin sevgi düzeni maddi âlemde de gerçekleşmiş insan için ahlaki bir düzen sağlanmış, erdemler ölçüsünde mutluluk elde edilmiş olabilir. Ancak burada vurgulamamız gere-ken şey, bu âlemde mutluluğun elde edilebilmesinde, insanın ruhi kuvvelerini itidal üzere eğitmesi ve bu eğitime bağlı erdemlere sahip olunmasına düşünürün atfettiği önemdir.

Düşünüre göre, bedenin bu yönetici nuru, her türlü maddi ve duyusal ilintilere hakim olup kapka-ranlık cevherlerin aşklarının, arzularının gücü nurlar âlemine yöneldiğinde ve hakim nurlarla aydınlan-dığında, mutlak nur âlemi ile kurulan iletişimin onlara sağladığı kemal bu âlemin mutluluğunu gösteren müstesna bir örnek olur.⁴² Hatta Sühreverdî’ye göre bu süreç, maddi âlemin hazlarını tamamen geride bırakıp, metafiziki âlemin yüceliklerine erişmeyle yetkinliğin son sınırlarına ulaşabilir. Çünkü böylece İsfahbed nurların “*mutlak nur âlemi ile iletişim/ittisal kurma yetileri oluşur. Bedenleri bozulsa bile kuv-vetlerinin yetkinliği ve nur kaynaklarına eğilimli olmaları nedeniyle başka bedenlere sürüklenmezler. Büyük yansımalarla kuvvetlenen, kendi özüne âşık nur, canlılık kaynağına doğru çekilir. Nur, bu tür be-denlere doğru çekilmediği gibi, onlara yönelik bir meyili de bulunmaz. Böylece bu nur, mutlak nur âle-mine ulaşarak Nurların Nuru ve kutsal hâkim nurlar gibi kutsal hale gelir. Mekânsal olarak değil nitelik-sel olarak yakınlığı düşünülebilen bazı ilkeler vardır ki, karanlıklardan en fazla sıyrılan insanlar onlara*

³⁸ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 520.

³⁹ -Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.490.

⁴⁰ Ahmet Kamil Cihan, “Sühreverdî ve İsrâkîlik”, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, İsam Yay. İstanbul 2014, s. 416.

⁴¹ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 556.⁴¹

⁴² Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 556.

*en yakın olanlardır.*⁴³ Bu sürecin işleyebilmesi, gerçek mutluluğun elde edilebilmesi için kişinin nefsinin arındırıp yüce nurlara muhatap olması ve nurani elemle arasında idrak bağının oluşması gerekmektedir. Bu sebeple riyazet ile yetkinleşme, kişiyi cehaletin karanlıklarından kurtarıp hakikatin aydınlıklarını eriştirecek en etkili yöntemdir. Düşünür bu durumu Kur'an'dan telmihle delillendirir. “*Arınmaları sebebiyle “Onları karanlıklardan nura çıkartır.” (Maide 5/257) İlahi nurlar bunlar üzerine parıldayıp, kudsi sekinet onlarda hâsıl olduğunda cisimlerde ve nefislerde bu parıltı açığa çıkar ve tesirini gösterir, tıpkı sıcak demirin, ateşe yakınlığından dolayı nurani heyeti ve yakma özelliğini göstermesi gibi. Nefis, yüce ululukla parlar ve kudsin ışığı ile aydınlanırsa nefisler ondan etkilenir ve o maddelere tesir eder, duası melekutta bilhassa melik tarafından işitilir.*”⁴⁴ Böylece kişi bu dünyada ulaşabileceği en yüce makama erişebilir zira melekût ile devamlı irtibat onu yetkinleştirir, erdemleri en kamil anlamda temsil edebilir ve en büyük mutluluğu elde edebilir. Benzer bir konumu Farabi, “*el-Medine-i Fazıla*”sında erdemliler için tasavvur ettiğini görmekteyiz. Ona göre de “*Faal Akıl*” aracılığıyla erdemli kişilerin ulaşacağı makam insanlık mertebelerinin en mükemmeli ve mutluluk derecelerinin en üstünü olacaktır.⁴⁵ Burada Nuru'l-Envâr'ı idrakle kişinin elde edeceği mutluluğun Faal akılla ittisalle ulaşılabilecek mutluluğa yakınlığını dikkatlere sunmak isteriz.

SÜHREVERDÎ'DE EBEDİ MUTLULUĞA ULAŞMANIN YOLLARI

Sühreverdî önemli eserlerinden birinde, arınmanın mutlulukla bağıntısını vurgulayarak, beşeri hazzın metafiziki saadete dönüşmesindeki rolüne işaret ederek, dikkatimizi insan için asıl hedef olarak belirlediği gerçek saadetin kazanımına çeker. Bu durumu şöyle izah eder: “*Sanma ki mutluluk tek çeşittir. Bilakis üstün melekeler ulaşan (Allah'a) yakın olan âlimlere büyük hazlar vardır. Ashab-ı yemin için de bunun altında tahayyulî misallerin varlığına göre hazlar vardır. Öncekilerin rütbesine ulaşmamakla birlikte onlar için felek âleminde bir durak vardır. Öncekiler ise “Allah'a en yakın olanlardır.” (Vakıa, 56/11) Bazen orta derecede bulunanların hazları, Allah'a yakın olanların hazlarıyla karışır. Nitekim iyilerin içecekleri hakkında şöyle derken buna işaret edilmiştir: “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içekten içirilir.” “O içeceğin katkısı tesmindir. Bir pınar ki Allah'a yakın olanlar ondan içerler.” (Mutaffifin, 83/25, 27-28) Bu kimselerin Hakk'ı Vahid'de gark olmuş bir halde onu müşahede etmeye yükselmeleri söz konusudur. İyiler ise tahayyuli misallerin varlık sınırları içerisinde, felekî tahayyulî renk renk cisimlerin, kuşların, hurilerin, altının, gümüşün ve başka şeylerin tadını çıkarırlar. Bu tür şeyler bizim dünyamızdakilerden daha güzel ve daha üstündür.*”⁴⁶ Böylece o, dünyadaki eylem ve hikmetten aldıkları pay neticesinde⁴⁷ çeşitli derecelere erişenlerin, metafizik boyutta da bir hiyerarşik yapı içerisinde yer aldıklarına değinerek, gerçek mutluluğun beşeri olandan öte melekût âlemine yönelmeyle kazanılabileceğini ifade eder.

Sühreverdî'nin “sueda (mutluluğa erişenler)”yı aktardığı aşağıdaki dua cümleleri, bu mutluluğa ulaşabilmenin yöntemini, bu yetkinliği elde edebilmenin bir bakıma formülünü barındırmaktadır. O sebeple bu ifadeleri dua cümlelerinden öte izlenmesi gereken yolun işaretleri olarak değerlendirmenin doğru olacağını düşünmekteyiz. “*Ey bizim ve ilkelerimizin ilahı! Ey kayyum, ey hayy, ey bütün, ey bütünün*

⁴³ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, s. 558.

⁴⁴ Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s. 152.

⁴⁵ Fârâbî, *el-Medinet'l-Fâzıla*, s. 198.

⁴⁶ -Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.504.

⁴⁷ Burada düşünürün *Hikmet-i İsrâk* eserinde ortaya koyduğu müteelil hekim'e dair yaklaşımının bir yansımasını buluruz. Bkz. Sühreverdî *Hikmet-i İsrâk*, s.12.

*ilkesi, ey her nurun nuru, ey her hayrın ve cömertliğin vericisi! Senin rububiyet âleminin müşahadesine bizi nail eyle, maddenin kısıtlamasından bizi kurtar, affının serinliğine ve sana münacat etmenin tadını bize tattır! Ey bizim rabbimiz, her aklın ve nefsin rabbi! Rahmetinin rüzgarını kalbimize gönder! ...Nefislerimize nimetlerinden nur yağdır! Kuds semasına yükselmeyi, ruhanilere ittisal etmeyi ve ötele- rin ötesinde olan ruhani yurdun odalarında (akıl âlemi olan) ceberut alanında (cennette) mutmain bir halde kendilerini sana adayanlara komşu olmayı bize kolaylaştır!*⁴⁸ Sühreverdî'nin bu sözlerinin kitabın bitiminde değil mutluluk ve ilahi hidayet üzerine kaleme aldığı iki başlık altında telif etmiş olmasının biraz önce belirtmeye çalıştığımız işrak anlayışıyla doğrudan bir ilişkisi bulunduğu kanaatindeyiz.

Düşünür, gerçek mutluluğu dileyenlerin onu elde etmeye yönelik eylemde bulunmalarını gerekli görür. Bu eylem ise işrâk talip için zorunlu arınma yoludur. “*Melekût üzerine düşünmeye devam eden, Allah'ı can'u gönülden zikreden, kutsî âlemi latif bir şekilde tefekkür eden, yemesini ve şehvetlerini azaltan, Rabbi katında yalvararak ve yakararak sabahlayan kimse, çok zaman geçmeden, parlayıp kaybolan şimşek gibi lezzet veren sırlara erer.*”⁴⁹ Dolayısıyla Sühreverdî'ye göre maddi âlemdeki beşeri nefislerin mutluluğu; arınmanın sağlayacağı erdemleri kuşanmakla olur. Erdemlerin ortaya çıkması ise nefsi kuvvelerin kemaliyle mümkündür. “*Maddeyle ilişkisi açısından nefsin kemali ise onun bedene hakim olacak karakteri kazanması ve bedenın kuvvelerinden etkilenmemesidir. Böylelikle onda adalet hasıl olur. Adâlet ise iffet, yiğitlik ve hikmetten ibaret olup, şehvî ve gazabî kuvveleri dengede tutma, hayatın idaresi ile ilgili olan ve olmayan konularda amelî kuvveleri kullanma melekesidir.*”⁵⁰ Bu düşüncele- riyle aslında o, İslam ahlak mütefekkirlerinin erdem anlayışına uygun bir erdem ve mutluluk hedefi or- taya koymuş olur.

Sühreverdî'ye göre en büyük saadet, bedenlerimizin tutsaklıklarından kurtulmakla elde edilecek olan saadettir.⁵¹ Bu, mecazi anlamda dünyadaki nefisle mücadele sonucu nefsin öldürülmesi, gerçek anlamda sahil bilgi ve sahil eylemler sonucu ölümden sonra ahiret hayatında elde edilecek olan mutluluğa işaretler. Ona göre böylesi faziletli insanlar, Allah'ın bir lütfu olarak daha önce hiç kimsenin layık olma- dığı nimetlerle mükâfatlandırılır, bir beşerin tasavvur edemeyeceği yüceliklere erişirler, bu onlar için adeta bir meleklik makamıdır. Bu halde erişilen mutluluk ise gelip geçici olmayıp sonsuza dek devam edecektir.⁵² Düşünürün, düşünce ve eylemlerinde sahil kimseler için nihai hedef olarak belirlediği ebedi mutluluk budur.

Sühreverdî'ye göre yukarıda bahsedilen riyazi⁵³ usullere riayetle nura muhatap hale gelen kimse üs- tün nurlara ulaşır ve uzun bir süre onları muhafaza edebilirse onda bir “sekine” yani huzur ve mutluluk makamı oluşur. Bu makamda olan kimseye sıra dışı yetenekler bahşedilir ve onların mutluluğunu yaşar. Düşünüre göre bu makama ulaşmış kimse kendinde de birçok olağanüstü eylemin farkına varabilirler, ancak bu makam kamil insan olmak için yeterli, son makam değildir. “*Salik, nâsut (madde) âlemine sevgi ve ilgi duyduğu sürece kendisinden daha üstün bir makamın olmadığı sonsuzluk makamı olan “Lahut” makamına ulaşamaz” der ve en üst makam olan “Küllî şey'in illa vechehu (Hakkın zatı dışında her şey helak olur)*”⁵⁴ makamının insana kazandıracığı saadetin yüceliğine dikkatimizi çeker.

⁴⁸ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.502-504.

⁴⁹ Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi* s. 101.

⁵⁰ Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvihât*, s.494.

⁵¹ Sühreverdî, *Nür Heykelleri*, Çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, Hatice Gökaş, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 56.

⁵² Sühreverdî, *Nür Heykelleri*, s. 59.

⁵³ Sühreverdî'nin düşüncesinde riyazetin önemi ile ilgili bkz. Emel Sunter, “Sühreverdî'ye Göre Arınmanın Felsefesi İnsan Felsefesi ve Etik Yönüne Dair Bir Değerlendirme”, *AÜSBED*, 24(1), 2020, ss.91-113.

⁵⁴ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, *Cebrail'in Kanat Sesi*, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006, 553-554.

Düşünüre göre bedeni meşgalelerden kurtulup, riyazi usullerde hazırlanan ruhun elde ettiği akli idrak kişiyi gerçek saadete eriştirebilir. Rabbanî nurlar ve kayyumî parıltılardan alınan haz kişiye bu dünyada bahşedilen en büyük hazinedir. Ulaşılan mutluluk hedeflenen en büyük saadettir. “*Bu hiçbir lezzetin benzemediği bir lezzet, sonsuz saadet ve sevinç, Allah’ın ve onun nurlarından olan ruhani varlıklar katında ebedi bir yurttur.*”⁵⁵

Görüldüğü üzere, ebedî mutluluğa giden yol nefsin maddî alakalardan kurtulup nuranî âlemlerle irtibatıyla ilişkilendirmiştir. Bu sebeple insanın bu dünyada yerine getirmesi gereken sorumlulukları üstlenmesi gereken eylemleri bulunmaktadır. Çünkü bu dünya hayatı insana karanlıklardan kurtulmak ve ebedi saadeti elde etmek üzere verilmiş bir fırsattır. “*Sen kendinde halihazırda zulmettesin ama bunu bilmemektesin. Bu yola gitmeye başlayan kendisinin zulmette olduğunu görmeye başlar. Daha önce de zulmette olduğunu ve aydınlığı görmediğini anlar. İlk adım böylelikle başlar. Bundan sonra daha ileriye gitme imkanı vardır. Eğer birisi bu makama ulaşabilirse daha ileriye gitmesi mümkündür. Hayat kaynağına ulaşmak için yola çıkan, zulmette uzun süre çileye razı olmalıdır. Eğer bu kaynağın talibinin buna liyakati varsa bütün zulmetlerin ardından nura ulaşır. Talib bu merhaleleri geçmeden tam bir aydınlık olan ve arştan hayat kaynağına inen o nura ulaşamaz. Yol alan talib bu kaynağa vardığında buranın suyuyla arınırsa Belarek Kılıcının açacağı yara ve zararlardan kendisini emniyette bulur.*

Aşkın kılıcıyla öl ki kavuşabilesin ebedi hayata

Ki senin kendi kılıcından korkmaz, kimse etmez haya

*Bu kaynağın suyu ile arınanlar hiçbir zaman hiçbir şeyden zarar görmez.*⁵⁶ Bunun için kişinin riyazete riayet etmesi, işrâka erişebilmenin şartlarını yerine getirmesi gerekir. Zaten düşünür bu yolda kardeşlerine genelde eserlerinin son kısımlarında önemli tavsiyelerde hatta vasiyetlerde bulunur. Bunlara uygun davranmayanlarla yollarının aynı olamayacağını belirtir.

Düşünüre göre gerçek saadet olan Allah ile irtibata götürmeyen eylemler arınmaya vesile olmaz, onlar boş ve yararsızdır. Allah’ın nuruna erişirmeyen çaba sonuçsuzdur. Zira “*vuslat meydan gelmiyorsa tecridin ve yükleri hafifletmenin faydası nedir? Tabiatın alakalarından sûretini tecrit edip (hakikat âlemine) vuslat için çaba göstermeyen kimse, tedavi ve düzeltmek maksadıyla ilaç hazırlayıp ondan bir şey kullanmayan ve hastalığından kurtulmayan kimse gibidir.*”⁵⁷ Oysa tecridin asıl faydası gerçek vatana yönelmek ve akli âlem ile birleşmek olmalıdır. Kişide oluşan bu nurani iletişim ise beşeri hazzın ötesinde bir sevince vesile olacaktır. Zira “*Kudretle/izzetle karışık bu nurlar, kudretle ilgili işlerde fayda verir. Sevgi ile karışık olan nurlar ise sevgi ile ilgili işlerde fayda sağlar. ... Gerçekten manen yükselebilen, düşünceli ve sabırlı kişi başarıya ulaşır. Makamlara ulaşmak, sakınılması gereken şeyler, sıkıntılar ve hayrette neden olan durumlar, gayret gerektiren haller olup, bunların tamamı ilahi ve şeytani görüşlerde, doğru düşünce sahiplerine yardımcıdır. Her kuvvetin kendi alanında bulunan şeyleri idrak etmeyle ilgili sabit gayreti, o kuvvetlere uygundur. İzzet/kudret; hâkimiyeti, sevgi ise cazibeyi destekler.*”⁵⁸ Bu haller, sufilerce de deneyimlendiği varsayılan olağanüstü durumlar olup bunun insana sağlayacağı saadeti tasvir etmek son derece güçtür. Zira bu konuda söylenecek söz “*tatmayan bilmez*” prensibine uygundur. Yine de Sühreverdî kendi felsefi yaklaşımında bunun imkânını açıkça ortaya koyarak bir anlamda işrâk yolunun taliplerine bir hedef belirlemiş olur.

⁵⁵ Sühreverdî, *El-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s.136.

⁵⁶ Sühreverdî, *Kırmızı Akıl*, Haz. Kaan Dilek, İhvan Neş. İstanbul 2005, s. 58-60; Ayrıca bkz. Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi*, s. 113.

⁵⁷ Sühreverdî, *Risaletü'l-Ebrâc-Burçlar Risalesi*, ed. Ahmet Kamil Cihan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s 117.

⁵⁸ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, s. 618.

TASAVVUFİ TECRÜBENİN SÜHREVERDÎ'NİN MUTLULUK ANLAYIŞINA KATKISI

Sühreverdî düşünce sistemini oluştururken kendi dönemine kadar oluşan tasavvufi birikimden oldukça istifade etmiştir. Hatta büyük sufi düşünürlerden Hallac-ı Mansur, Beyazıd-ı Bestamî, Zünnun-i Mısırî, Ebu'l-Hasan Harakanî ve Süfyan-ı Sevrî gibi isimleri hikmet yolundaki öncülerinden kabul etmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla felsefi anlayışında özellikle de mutluluğa ilişkin düşüncelerinde bu etkileşimin yansımaları görülmektedir. Sühreverdî dünyadaki lezzet ve mutluluk ile maddî âlemin ötesinden elde edilen gerçek mutluluk arasındaki farkı daha ziyade alegorik hikâyelerinde ortaya koyar ve felsefi anlayışında “*hakîm-i müteellih*”⁶⁰e karşılık yansıttığı ehl-i hakikat portresinde bu mutluluğu tasvir eder. Dolayısıyla onun felsefi yaklaşımı ile sufiyâne yaklaşımını birbirinden bağımsız düşüncelerin sahnelendiği alanlar değil, bilakis aynı inancın farklı usullerle tasviri şeklinde okuyabiliriz. Bu *konuya* “*Çocukların Halleri*” isimli eserinden yapacağımız alıntıyı örnek olarak sunabiliriz. Bu eserde sembolik bir dille hakikat ehlinin gerçek mutluluğu nasıl elde edeceği anlatılır. Buna göre bu dünya hayatının cazip, duyuşal lezzetleri terk edilip ahirete yönelik eylemlerle donanmak, dünyevi alakalarla münasebeti kesmek, insana nuranî alemden kazanımlar sağlayabilir. Böylece o, “*Gayb âleminin sonsuz rahmeti, sırlar perdesini kenara çekip, hakikat ehli olanlarla muâşeretinde bulunur.*”⁶¹ Dolayısıyla gerçek mutluluğa açılın bir yola revan olur. Düşünürün burada betimlediği mutluluk felsefi anlayışında ortaya koyduğu ebedi mutluluğa bir atıftır. Ona göre bu yolda gayret içinde olanlar hakikatte ona kardeş olanlardır. Bu durumu şöyle betimler: “*Mağarasını terk edip rabbine yönelen nefse selam olsun! O ki görüntülerin ağırlığını bırakmış, ruhların hafifliği ile sevinmiş, nâsutun yollarını kat etmiş, lâhut menzilesine ulaşmış, on şeyin*⁶² *kaydından azade olmuş, dostlar meclisine seçilmiş, aşağuların aşağısından mukaddes olan tepeye yükselmiş de hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine doğmayan şeylere nail olmuştur.*”⁶³

Tanrı'dan gelen aydınlanma hem varoluşun hem de kemalin dolayısıyla da mutluluğun sebebidir. “*Hazret-i Rubûbiyyet'in, mukaddes âlemden hakikati isteyenlerin ruhuna gönderdiği ilk mesaj olan nur, işrâk yolcusuna huzur ve zevk verir.*”⁶⁴ “*Bu nurlar ortaya çıktığında salikin aklını etkisi altına alır; omuz ve bel damarlarında muhteşem lezzeti olan şiddetli bir kanın akmasına neden olabilir. Ayrıca bu, insanın tamamıyla huzurlu ve mutlu kalmasına da yardımcı olur.*”⁶⁵ Düşünüre göre, işrâk yolcusu olan salikin riyazeti arttıkça bu nurlar da artar ve melekût âleminin sırlarına vakıf olarak mutluluğunu da artırır. Dünyada doğru eylemlere yönelip erdemli bir hayat sürmek ve böylece İşrâk'a muhatap olarak aydınlanmak ebedi mutluluğu da sağlayacaktır.

Şeyhu'l-İşrâk'ın sembolik hikâyelerinde tasavvufi bir bakış açısıyla yöneldiği mutluluk düşüncesinin anahtar kavram “aşk”tır. Çünkü ona göre hakiki aşk, hakiki mutluluğun teminatıdır. Düşünür “*Allah güzeldir, güzeli sever*” hadisi şahitliğinde bütün cismani ve ruhani varlıkların Kemal ve Cemal'e erişmeyi istediğini ifade eder. Ancak Cemal'e ulaşmak hiç de kolay değildir. Zira Cemal'e ancak aşk ile erişilebilir

⁵⁹ Bkz. Bekiryazıcı, Eyüp, “Şihabuddin es-Sühreverdî'nin Felsefesinde Ontoloji Problemi”, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 38.

⁶⁰ Sühreverdî'nin bilgi anlayışının temel kavramlarından biri, teellüh (teosofi)'dür. Bu kavramı, Sühreverdî'nin yorumcularından Henry Corbin şöyle tahlil eder: “*Teosofi (theosophia); etimolojik olarak ilahî hikmet veya hikmet-i ilahiyye anlamına gelen bu kavramla kastedilen Tanrı'nın bilgisi değil, insanın Tanrı hakkındaki bilgisi veya derin bilgisidir. Bu bilgi, Tanrı'nın varlığı, özü, doğası, sıfatları vb. hakkında doğrudan sezgi ile elde edildiği kabul edilen bilgidir. Teosoflar sezgiyle veya aydınlanma yolu ile evrenin temel ilkesi hakkında gerçek bilgiye sahip olmak, dünya ile Tanrı arasındaki ilişkinin gerçek mahiyetini bilmek, bu bilgiye uygun olarak yaşamak suretiyle insanı özgürleştirmek, insanın hayatının anlamını ortaya koymak ve böylece insanı mutlu etmek iddiası ve amacına sahiptirler.*” Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 31. İşte Sühreverdî'nin “*hakîm-i müteellih*” dediği kimseler bunlardır.

⁶¹ Sühreverdî, “Çocukluk Halleri”, *Cebrail'in Kanat Sesi*, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006, s. 77-78.

⁶² İç ve dış idrak kuvveleri.

⁶³ Sühreverdî, *Burçlar Risalesi*, s.118.

⁶⁴ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, 50.

⁶⁵ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, s. 51.

der. Hakiki aşkın oluşması için marifet ve muhabbet aşamalarının geçilmesi gerektiğini belirterek, “aşk âlemi, marifet ve muhabbet âleminin sonu olduğu gibi, aslı da gerçek âlimlerin ve İlahî hekimlerin düşüncelerinin ulaştığı son menzildir”⁶⁶ tespitinde bulunur. Bizim kanaatimize göre bu değerlendirmesiyle o, manevi yolculuktaki bir insanın ulaşabileceği en yüksek saadet mertebesini ifade eder. Filozof aşk kavramının etimolojik tahlilinden yola çıkarak, insanda vuku bulan aşkın onu beşeriyetinden kurtarıp, kuşatan, çepeçevre saran halinin onu Mutlak Can’a ve İlahi bahçeye yerleşmeye layık hale getireceğini ifade ederek bu en yüce mutluluk durumuna işaret eder. Çünkü “Aşk can’ı beka âlemine ulaştıracağı gibi bedeni de fena âlemine geri gönderir.”⁶⁷

Sühreverdî’ye göre, aşkın insanda mutluluğu tam olarak sağlayabilmesinde, kişinin muhabbet ve mârifet hallerine erişiminin önemli bir payı vardır. Çünkü ona göre, muhabbet marifetin, marifet de muhabbetin anahtarındır. Gerçek bilgi gerçek sevgiyi; gerçek muhabbet de gerçek bilgiyi oluşturur. Nefsin kemali, bu ikisinin birlikte elde edilmesine bağlıdır.⁶⁸ Dolayısıyla düşünürün, kişide “nur üstüne nur olarak” tasvir ettiği gerçek mutluluğu sağlayacak olan marifet ve mûkaşefedir.

Sühreverdî’nin düşüncesinde, insanın mutluluğunun final sahnesinde, kişinin Nuru’l-Envâr ile arasındaki perdelerin kaldırılmasıyla elde ettiği yetkinlik yer alır. Bu durumdaki kişinin tattığı lezzetin tarifi mümkün olmaz. Çünkü “Hiçbir çirkinliğin olmadığı, Cemâli ve hiçbir eksikliğin olmadığı Kemâli düşündüğün yerde Melik hazretlerini bulursun. Zira bütün cemaller onun hakikatindedir; bütün güzellikler onun veçhindedir. Ve bütün ihsanlar onun elindedir. Ona hizmet eden ebedi saadet bulur, ondan kaçan dünyada ve ahirette hüsrana uğrar.”⁶⁹ Dolayısıyla gerçek mutluluğa yani ebedi saadete ulaşabilmek için kişinin her an arınmaya dayalı müşahedeye gayret etmesi gerekmektedir. Düşünüre göre böylesi insanın hakikat yolculuğundaki mutluluk seviyesini, doğru eylemler sayesinde nurlar âlemiyle sağladığı erişim belirleyecektir. Ona göre “Kulun, kemalin son mertebesine ulaşması kendisini Hakk’a benzetmesiyle mümkündür ve kemali anlamak da Hakk’ın sıfatıdır. Bilgisizlik kulun eksikliğidir. Dolayısıyla, hakikati daha çok bilen vücutu ve varlığı daha yücedir. Kısacası bilgisizlik kötü ve çirkindir.”⁷⁰ Öyleyse kişinin hikmete dayalı eylemlerle elde edeceği yetkinlik, gerçek mutluluğun kazanılmasını sağlayacaktır. “Canın kemali Hakk’ın marifetini ve hakikatini bilmesindedir. Eğer can bunları elde ederse, üstün kemale doğru ilerleme olan Hakk’ın nur işrâkına sahip olur. Bu durumda, daha güçlü idrak duyusuna sahip olacağından alacağı lezzet de daha fazla olacaktır. En asaletli algılayıcı insan nefsi ve aşikârların en aşikârı da Hakk’ın kendisidir. Bu yüzden insan nefsi, en mükemmel lezzeti Hakk’ı derk etmekle alacaktır.”⁷¹ Dolayısıyla düşünür, marifetullah makamında elde edilecek mutluluğun en yüce saadete olacağını belirtmiştir.

Görülüyor ki Sühreverdî, kişinin ebedî mutluluğa ulaşabilmesinde aşkın son raddesi olan “marifetullah’a apayrı bir önem vermektedir. Ona göre; “Hak ehlinin nezdinde delil ve istidlal şart değildir. Belki de bu kural, dünyada herhangi bir delile ihtiyaç duymaksızın, Allahu Teala’nın varlığını gönüllerde hissetmek için farklı bir idrak meydana getirebilir. Hazreti Ömer bu yüzden dedi ki: “Kalbimi Rabbim görüyor.” Ve Hazreti Ali buyurdu ki: “Eğer perdeler kenara çekilse yakinim artmaz”...Şüphesiz insanlar için en önemli şey, ebedi saadet ve mutluluğa ulaşmaktır. Başka arzular buna nispetle daha az

⁶⁶ Sühreverdî, “Aşkın Hakikati”, *Cebrail’in Kanat Sesi*, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006, s.42-43.

⁶⁷ Sühreverdî, “Aşkın Hakikati”, s. 44.

⁶⁸ Sühreverdî, *Kelimetü’l-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi* s. 112.

⁶⁹ Sühreverdî, “Çocukluk Halleri”, s. 97.

⁷⁰ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, 56

⁷¹ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, 557

önemlidir. Ebedi saadet ve mutluluğa ulaşmak için de en önemli vesile “marifet”tir.⁷² Bu sebeple Sühreverdî bir ilimler sıralaması yaptığında en değerli ilmin “marifetullah”ı kazandıran ilim olduğunu belirtmiştir. Hatta bu düşüncesini delillendirmek için Cüneyd-i Bağdadi’nin de şu sözünü nakletmiştir: “Eğer göğün altında marifet ehlinin peşinden koştuğu ilimden daha üstün bir ilmin olduğunu bilseydim, başka hiçbir şeyle uğraşmaz ve durmadan onu elde etmek için çabalardım.”⁷³ Düşünürün bu değerlendirmelerinden çıkaracağımız sonuç şudur ki; ebedî mutluluk ancak marifetullah makamına ulaşmakla elde edilebilir.

Düşünür marifetle de olsa elde edilen mutluluğun daimi olabilmesi için sahih eylemlerin, nursal ilişkilerin korunmasını ayrıca bedeni hazza dayalı alakaların terkedilmesini özellikle önerir. “Onların bir kısmı (cisimsel ilişkilerden arınarak yükselme melekesi kazandığı için) mukarrebeler yükselir. Bunların altında (bedeni ilişkilerden soyutlanmamış) muhtelif derecede ashab-ı yeminden olan mutlu kimseler bulunur. Her bir haz, bir idrak ve hayatla olur. Kendisi, hayat, idrak ve ilimden ibaret olan bu zatlar için ne denir ki?”⁷⁴ Sühreverdî saadete erişen beşeri nefisler için böyle bir hiyerarşi belirledikten sonra bunların durumunun daha iyi anlaşılabilmesi ve Allah’ın nurundan yani irfandan nasipsizlerin nasıl bir bedbahtlık içinde olacağını bilmesi için mutsuz olanların durumunu da ele alıp şöyle tasvir eder. “Bunların da altında heyulanın zincirine vurulmuş ve bağlanmış bir halde boynu bükük, maddi tasa, cefa ve azap içinde kalmış, kötü karakterlerinin akrep olup, soktuğu ve “gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz ebedi kalacaklardır” (Hud 11/107). Dolayısıyla insan bu bedbahtlardan olmaktansa hakiki lezzete erişenlerden olabilme gayretinin göstermelidir. Oysa Hakka çağıran onları çağırmış fakat onlar gaflette bulunmuş ve yoldan çıkmışlardır.”⁷⁵ Sühreverdî bu gibi kimselerin dünya hayatındaki yanlış tercihleri, kötü eylemleri ve hakikatin sesine kulaklarını tıkamaları nedeniyle hem dünyada hem de ahirette bu tercihlerinin sonucu cezalandırılıp mutsuz olacaklarını Kur’anî delillere dayanarak ortaya koymaya çalışır. Bir anlamda doğru bilgi ve doğru eylemin vahyin ve uyarıcı rehberin öğretilerine sadık kalarak elde edileceğini, aksi durumun beşeri nefisler için hüsrana neticeleneceğini belirtir. Düşünürün dinin ve ahlakın “saadet-i uzma” şeklinde bilinen hedefine ilişkin yaptığı bu vurgunun din, ahlak ve felsefe alanında kurduğu bağıntıyı yansıtması bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıdaki karanlıklar diyarının işlerini takip edenlerin aksine nazari ve ameli hikmetin beşeri nefislerde karşılığı olan aydınlanmaya erişen, irfan ve ihlasla eylemler de bulunanlar ise “su’eda”dan olmanın bütün nimetlerine erişeceklerdir. Bu mükafatlar, ebedi hayatın dünya hayatı ile mukayese kabul etmeyen yüceliklerinden oluşmaktadır.⁷⁶ Burada düşünür su’edayı bir anlamda adeta Hikmet-i İşrâk anlayışının “hakîm-i müetellihi” olarak takdim eder ve o nasıl ki dünyada hikmetin önderi ise ahirette de mükafatı elde etme bakımından insanların en layığı olarak vafedilir. Çünkü dünyada karanlığı yani maddi olanı ve cehaleti terk edip, nuru ve aydınlığı tercih ederek yaptığı eylemlere bir karşılık olarak ukba da da suedayı her türlü maddi uğraştan kurtarıp aradaki perdelerin kalktığı rablerinin katındaki cemel ve cemal derecelerine eriştirecektir. Artık, “nur denizlerindeki hakiki yolculuk, melekût fezasındaki hakiki uçuş onlara aittir. Onların hali ne yenilenir ne de değişir... Bu nefisler, kendilerini zatına çağıran rablerinden hoşnut olarak en yüce ufuktaki bahçelerde beslenir ve onun korumasına girerler.”⁷⁷ “Allah

⁷² Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, Cebrail’in Kanat Sesi, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006, s.49-50.

⁷³ Sühreverdî, “Anka Kuşunun Sesi”, s. 50.

⁷⁴ Sühreverdî, *Kitâbü’t-Telvihât*, s.500

⁷⁵ Sühreverdî, *Kitâbü’t-Telvihât*, s.500

⁷⁶ Sühreverdî, *Kitâbü’t-Telvihât*, s.500-501.

⁷⁷ Sühreverdî, *Kitâbü’t-Telvihât*, s.501.

sana merhametiyle muamele etsin, belirtmeye sözün yetmediği, vehmin ve hayalin tasavvur etmekle erişemediği bu mutluluğa ulaşmak için acele et ki rabbine yükselip “göklerin, O’nun kudret elinde dürülüp, bükülmüş” (Zümer, 39/67) bir halde olduğunu göresin...Selam olsun cisimden (nasut) ilişkisini keserek ilkesine yaklaşan o nefislere! Yine selam olsun melekût rüzgarlarının üzerine estiği o nefislere!”⁷⁸

SONUÇ

Mutluluk temelli ahlak anlayışı İslam düşünürlerince klasik dönem eserlerde ele alınmış ve dünya ahiret bütünlüğü çerçevesinde geliştirilmiştir. Mutluluğa felsefi anlayışıyla uyum içerisinde yer veren XII. Yüzyıl düşünürlerinden biri de Şeyhu’l-İşrâk Sühreverdî olmuştur. Sühreverdî’nin mutluluğa dayalı değer anlayışı müstakil bir eserden ziyade bütün eserlerinde çeşitli konularla iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple onun probleme yaklaşımı, temel yapıtı Hikmetu’l-İşrâk merkeze alınarak diğer telifatıyla bir bütünlük içerisinde belirlenmeye çalışılmıştır.

Sühreverdî, genelde İslam ahlakçılarınca kabul gören “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak ve O’nun fiillerine benzer eylemlerde bulunarak mutluluğun en yücesini elde etmeye yönelik, doğru bilgi-doğru eylem yaklaşımını benimsemiştir. Bu anlamda o içinde yettiği kültürel ve düşünsel birikimi işrâk anlayışı içerisinde değerlendirerek yeniden yorumlamıştır.

Sühreverdî mutluluğu iki düzeyde ele almış ve evrendeki yetkinliği metafiziki mutluluk, insandaki itidal ve kemâli ise beşerî (duyusal) mutluluk olarak belirlemiştir. Bu iki alana ait mutluluğu ise nur metafiziğinin ilkelerince yorumlamıştır.

Sühreverdî için mutluluğun sağlayıcısı Tanrı’dan gelen nur (işrâk) dur. Çünkü nuranî âlemi idraki ifade eden bu nurlanma, onun düşüncesinde sadece varoluş ve bilginin değil aynı zamanda mutluluğun da ilkesidir.

Düşünür beşeri mutluluğun oluşmasında arınmaya önemli bir yer vermiş ve bu yöneme sıkı sıkıya bağlı olanların ebedi mutluluğu elde edebileceklerini işlemiştir. Böylece hem beşeri ve metafiziki mutluluk arasındaki münasebeti ortaya koymuş hem de birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olduğunu vurgulamıştır.

Beşeri mutluluğun duyusal düzeyden aklî düzeye çıkarılmasıyla ulaşılan marifetullah makamının kişiye sağlayacağı hazların en yüksek hazlar olacağını belirtmiştir.

Sühreverdî’nin mutluluk anlayışının nihai hedefi insanın bu dünyadan ayrıldıktan sonra elde edeceği gerçek mutluluktur. Bu sebeple dünya hayatını o mutluluğu elde etmeye yönelik bir eylemler sahası olarak değerlendirir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle son sözü Şeyhu’l İşrak’a bırakalım: “*Makamları indiyet âleminde, gezdikleri yer kayyûmiyet fezasında olan kimselere ne mutlu! Ey Rabbimiz! Bizi babasına benzeyen, ebeveynlerine bağlı olan bağlarını koparan kimselerden eyle! Hâdisler zindanında esir olmaman için rükünler âleminde olup biten şeylere güvenme; zaman ve mekan ehlinin meclislerine alışma!...Kesin bil ki sırrı çözen defineye ulaşır. Bu bir zevk, sonra bir şevk, ardından aşk, sonra vuslat, ardından fenâ ve nihayet bekadır. Artık Abadan’dan öte köy yoktur. Abadan ise sonsuzdur.*”⁷⁹ Dolayısıyla Şeyhu’l-İşrâk’ın düşüncesinde ebedî olanı idrak ile sonsuz mutluluğu ulaşabilmek kişi için mümkündür ve insanın bu dünyadaki asıl hedefi bu olmalıdır.

⁷⁸ Sühreverdî, *Kitâbü’l-Telvihât*, s.501.

⁷⁹ Sühreverdî, *Burçlar Risalesi*, s.118-119.

KAYNAKÇA

- Bekiryazıcı, Eyüp, Şihabuddin es-Sühreverdî'nin Felsefesinde Ontoloji Problemi, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Bircan, Hasan Hüseyin, İslam Felsefesinde Mutluluk, İstanbul 2001, İz yayınları.
- İbn Bacce, Tebîru'l-Metevahhid, Çev. Mevlüt Uyanık Aygün Akyol, Elis Yay. Ankara 2017.
- Cihan, Ahmet Kamil, "Sühreverdî ve İşrâkîlik", İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri, İsam Yay. İstanbul 2014.
- Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi, çev. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.
- Çağrıncı Mustafa, "Saadet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/saadet> (03.02.2021).
- Erdem Hüsameddin, Ahlak Felsefesi, Hüer Yay. Konya 2018.
- Fârâbî, el-Medinet'l-Fâzıla, Çev. Yaşar Aydın, Litera Yay. İstanbul, 2018.
- İbn Haldun, Mukaddime I, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay. İstanbul 1989.
- İbn Hazm, Ahlâk, çev. Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan, Bilge Adamlar, Van 2009.
- İbn Sînâ, İşaretler ve Tembihler, Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demiri, Litera Yay, İstanbul 2005
- İhvân-ı Safâ, İhvân-ı Safâ Risâleleri, Ed. Abdullah Kahraman, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014.
- Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", Felsefi Risâleler (içinde), Çev. Mahmut Kaya, TYEKB, İstanbul 2015.
- Oktay, Ayşe Sıdika, Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Saruhan, Müfit Selim, "İslam Düşüncesinde Ahlak ve Saadet", Köprü, Yaz 2001, 75. Sy.
- Sunter, Emel, Sühreverdî'ye Göre Arınmanın Felsefesi "İnsan Felsefesi ve Etik Yönüne Dair Bir Değerlendirme", AÜSBED, 24(1), 2020.
- Sühreverdî, "Anka Kuşunun Sesi", Cebrail'in Kanat Sesi, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006.
- Sühreverdî, "Anka Kuşunun Sesi", Cebrail'in Kanat Sesi, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006.
- Sühreverdî, "Aşkın Hakikati", Cebrail'in Kanat Sesi, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006.
- Sühreverdî, "Çocukluk Halleri", Cebrail'in Kanat Sesi, (içinde), Çev. Sedat Baran, İstanbul 2006.
- Sühreverdî, çev. Eyüp Bekiryazıcı, Üsmetullah Sami, TYEKBY., İstanbul 2015
- Sühreverdî, el-Elvâhu'l-İmâdiyye, çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, TYEKB, İstanbul 2017
- Sühreverdî, Kırmızı Akıl, Haz. Kaan Dilek, İhvan Neş. İstanbul 2005.
- Sühreverdî, Nûr Heykelleri, Çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, Hatice Gökteş, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Sühreverdî, Risaletü'l-Ebrâc-Burçlar Risalesi, ed. Ahmet Kamil Cihan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Sühreverdî, Kelimetü't-Tasavvuf-Tasavvufun Kelimesi, , Çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, Hatice Gökteş, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017
- Sühreverdî, Kitâbü't-Telvihât Hikmet Parıltıları, çev. Ahmet Kamil Cihan, Salih Yalın, TYEKB, İstanbul 2019.